

SIMON ANDRÁS

SZŐLŐTELEPEK A KÜKÜLLŐ MENTÉN AZ 1870-ES ÉVEK ELEJÉN

A magyar agrárviszonyok 19. századi modernizálásában vezető szerepe volt a különböző szinteken (országos, vármegyei) működő gazdasági egyesületeknek. Gróf Széchenyi István jó egy évtizedes kezdeményező és szervező tevékenységének eredményeként 1835-ben Gazdasági Egyesület néven alakult meg az első ilyen célú országos szervezet (Wenzel 1887: 418–420). Erdélyben egy ifjú arisztokrata, gróf Teleki Domokos (1810–1876) volt az, aki Széchenyi közgazdasági gondolkodásában az eszmeiségnek és a gyakorlatiasságnak a szétválaszthatatlan ötvöződését legalaposabban ismerte és méltányolta. 1844 januárjában Kolozsvárott felhívást tett közze, melyben egy gazdasági egyesület létrehozását szorgalmazta, aminek elsődleges céljaként Erdély elmaradott mezőgazdaságának felvirágoztatását, s ezzel az ipar és a kereskedelem fejlődési alapjainak megteremtését határozta meg. Teleki felvetése gyors visszhangra talált, hisz alig két hónap múltán, 1844. március 3-án a mezőgazdaság korszerűsítését célként elfogadó erdélyi nagybirtokosok részvételével sor került az Erdélyi Gazdasági Egylet alakuló nagygyűlésére (Benkő 1998: 337, Demeter 2004: 15–20). „Fő feladatuknak az erdélyi mezőgazdaság gyarló állapotát kiváltó okoknak a vizsgálatát és azok kiküszöbölési módjának kidolgozását tekintették. [...] Mindjárt a megalakulást követően mezőgazdasági kiállítások, tenyészállatvásárok, próbaszántások szervezése jelezte az alapítók ügybuzgalmát” (Benkő 1998: 337–338). Az ígéretesen induló munkát az 1848–49-es szabadságharc leverése és az azt követő önkényuralmi időszak szakította meg. Az egyesület újjászervezése 1854-től a második alapítóként is számon tartott, Erdélyi Széchenyijeként is emlegetett, zabolai születésű államférfi és gazdaságpolitikus, gróf Mikó Imre (1805–1876) nevéhez és tevékenységéhez köthető, aki több mint két évtizeden át, 1876-ig töltötte be a szervezet elnöki tisztét (Benkő 1998: 338, Farkas 2004: 6–8, Nagy 2004: 24–27). Az egyesület tagságát továbbra is az erdélyi földbirtokos arisztokrácia alkotta, ez majd csak a következő században, a két világháború közötti időszaktól, Szász Pál elnökletének kezdetétől (1936) változik, amikor is a szervezet az erdélyi kisgazdák érdekvédelmét is felvállalja, sőt előtérbe

helyezi (vö: Benkő 1998). Az egyesület működése 1948-ban megszűnt, majd a rendszer-váltás után, 1990-ben újjáalakult (Farkas 2004: 13).

„Az egyesület hosszú időn keresztül tevékenységét központi vezető testületére építette, a megyénként szervezett fiókegyesületek ügyvivőire, valamint a fióképntárosokra legfeljebb egy-egy helyi rendezvénynek (vándorgyűlések, kiállítások) a megszervezését, illetőleg a tagdíjak begyűjtését bízta. Hatékonyan működő helyi szervezet csak elvétve, egy-egy, a központi vezetésben is résztvevő vidéki agrárszakember szűkebb környezetében jött létre” (Benkő 1998: 338). Az első vándorgyűlést 1871 októberében tartották. A több napos rendezvény eseményeiről – az elsőt követően a további esztendőkből is – jegyzőkönyv készült, amit az egyesület nyomtatásban is megjelentetett. A vándorgyűlések rendjére külön alapszabályt dolgozott ki az egyesület, amit a második vándorgyűlés alkalmával tárgyaltak és fogadtak el. Ennek értelmében évenkénti rendszerességgel, mindig más helyszínen, 3-4 napos időtartammal kell e szakmai együttlétet megrendezni, melyről a titkár „kimerítő jelentést” készít, amit aztán „évkönyv alakjában” vagy „sajtó útján közzé is tesz” (Gamauf 1873: 11–13). A célokat mindjárt a kezdő passzus meghatározza: „A vándorgyűlésnek célja a mezei gazdaságot úgy általánosan, mint egyes részeiben fejleszteni s tökéletesíteni. E cél elérésére személyes ismeretségek kötése s fentartása, fontos napi kérdések megvitatásából eredő eszmecsere, valamint egyes jószágok valamint szőlőtelepek tüzetes megvizsgálása s leírása fog szolgálni” (Gamauf 1873: 11–12).

Tanulmányunkban a Dicsőszentmártonban 1872. október 3. és 6. között rendezett második vándorgyűlés szőlészettel és borászattal kapcsolatos munkáját, különös tekintettel pedig a Küküllő menti szőlőgazdaságok meglátogatásának tanulságait mutatjuk be és értelmezzük, elsődleges forrásként a Gamauf Vilmos titkár által összeállított jelentésre támaszkodva (Gamauf 1873).

A szőlőművelésnek Erdély gazdasági életében betöltött szerepéről általánosságban a következőt olvashatjuk: „A gazdaság egyik nevezetes ága még nálunk a szőlőművelés, de ez az egész országban mindenütt nem üzhető, azért mindenkinek jövedelmi forrásul nem is tekinthető; azon szerencsésebb vidékeket a hol mívelik, szép jövő biztatja, adja Isten hogy teljesüljön is” (Gamauf 1873: 15). A szőlészeti kérdések előadója a vándorgyűlésen Fekete Pál Küküllő megyei szőlészeti vándortanárnár volt. Értekezése legelején három kérdést fogalmazott meg: „Melyek azon szőlőfajok, melyek a Királyhágón inneni részben haszonnal mívelhetők? Mely szőlőművelési rendszert lehetne Erdélyben minden körülmények közt leginkább folytatni? Hogyan lehetne a jó s okszerű szőlőművelést mielőbb terjeszteni?” (Gamauf 1873: 15.) Részletes kifejtést azonban csak a szőlőfajta kérdésének szentelt (Gamauf 1873: 15–26), a másik két témakörre vonatkozóan előadása végén megjegyezte: „Mivel azonban e két kérdésre pályázat van hirdetve, ezek tárgyalását mellőzöttni kérem” (Gamauf 1873: 27).

A vándorgyűlés alkalmából rendezett kiállításon a terménytárlat negyedik osztályában szerepeltek a borok, összesen 24 termelőtől 71 tétel, melyeket egy kijelölt bizottság minősített. Forrásunk jegyzőkönyv formájában, a termelő nevét, az évjáratot, a fajtát, a szesz- és a savtartalmat tünteti fel a boroknál, majd közli a bíráló eredményeként értemmel díjazott tételeket. Mindezek részletes bemutatásába itt nem bocsátkozhatunk, csupán annyit jegyezzünk meg, hogy a kínálatban mindössze 4 vörösbor szerepelt, aszúból 6 szőlőbirtokos nevezet egy-egy mintát, a legrégebbi évjáratú bor 1834-ből való volt (bizonyos Mederus Dániel asztali bora, melyet tisztaságáért és könnyedségéért (!) bronz értemmel jutalmaztak), túlnyomó részt azonban hat évnél nem idősebb italok versengtek. (Gamauf 1873: 46–53.) A terménytárlat harmadik osztályában a gyümölcsök, köztük a szőlőfajták kaptak helyet. 14 kiállító mutatta be szőlőfajtaikat, a legkisebb választék 2, a legnagyobb 70 fajta felvonultatását jelentette, a birtokosok több mint fele 20-40 tételt mutatott be.

A gyümölcsbíráló bizottság jelentésében olvashatjuk: „Az általános gyönyörű szőlőkirakatok vétetvén vizsgálat alá, találtatott 14 kirakat, melynek mindegyike csaknem egyenkint bizonyítékai annak, hogy Küküllőmegye mint borvidék a szőlészet terén tett haladása által, borászati iparával haladni törekszik, s célja felé közelget” (Gamauf 1873: 55). A kiállított mezőgazdasági eszközök között, vizsgált témánkhöz kapcsolódóan „borsajtót”, „szőlőmorzsolót”, „szemelő rostát” és „boros hordót” találunk (Gamauf 1873: 57).

Mint az alapszabályban megfogalmazott – s fentebb idézett – célkitűzés is jelzi, a vándorgyűlés ideje alatt különféle „jóságokat” (birtokokat) és szőlőtelepeket is meglátogatnak az arra kijelölt bizottságok. A továbbiakban e szemlék jelentéseiben leírt tapasztalatokat ismertetjük és értelmezzük abból a szempontból, hogy miképpen tükröződik bennük a Küküllő mente szőlő- és borgazdálkodásának helyzete, az okszerű és korszerű gazdálkodás megléte vagy hiánya, s a modernizációs törekvések folyamata. Mielőtt azonban a konkrét példák vizsgálatába kezdenénk, fontosnak tartjuk a korszak néhány általános szőlészeti-borászati jellemzőjének, illetve a szűkebben szemügyre vett terület viszonyainak felvázolását a szakirodalom és a korabeli források alapján.

Erdély szőlőterülete az 1853. évi kataszteri kimutatások szerint 38928 kh. volt, két évtized múltán, az 1872. évi községi adatok 891 holddal kevesebbet, 38037 kh szőlőt jeleznek. Ha közigazgatási egységenként vesszük szemügyre az adatokat, azt láthatjuk, hogy a legtöbb helyen több tíz vagy néhány száz kat. holddal zsugorodtak a szőlők, gyarapodás pedig mindössze négy megye illetve szék esetében tapasztalható. Szembetűnő, hogy a legnagyobb szőlőterülettel éppen Küküllő megye büszkélkedhetett, s a jelzett 19 esztendő viszonylatában itt mutatkozik kiugróan magas, több mint ezer holdas területnövekedés (7302-ről 8316 kh-ra). Az adatok azt sugallják, hogy a 19. század derekától e terület szőlészetének fejlődését nagyobb arányú, s vélhetőleg korszerű rendszerű szőlőtelepítések jellemzik (Keleti 1875: 38). E feltevésünket erősítik a statisztikus szavai is, miszerint „egyes kiváló szőlőművelők okszerű kezelések s terményök nemessége által új nevet” vívtak ki és adtak egyes borvidékeknek, „mi főleg Erdélyre nézve áll legujabban” (Keleti 1875: 43).

Az állami szintű, törvényileg megállapított borvidéki besorolásokat megelőzően statisztikai munkájában Keleti Károly – figyelembe véve a 19. századi szőlészeti-borászati szakirodalmat – hat „nagy főcsoportban” (országrészen) összesen 37 borvidéket különít el, Erdélyben hatot, melyek között külön szerepel a kis-küküllői és a nagy-küküllői borvidék (Keleti 1875: 45). Ugyancsak különálló borvidékeként szerepelnek az 1884. évi borászati törzskönyvben, az 1893. évi bortörvény viszont már Nagy- és Kis-Küküllő vármegyék területét Erdély-küküllőmenti borvidék név alatt tárgyalja. Az területét tekintve is legnagyobb kiterjedésű erdélyi borvidék kiváló természeti adottságai valamint a magyarság mellett a szász szőlőművelő népesség szorgalma és újításra való hajlama révén a 19. században idehaza és külföldön is számos sikert ért el boraival. (Vö: Csávossy 2002a: 175–185, Mód–Simon 2014: 153–155.)

Az alábbi táblázatban Keleti Károly nyomán (Keleti 1875: 326–329) azon Küküllő megyei települések adatait közöljük, amelyek szőlőtelepeiről a vándorgyűlés jegyzőkönyvében leírásokat olvashatunk. Statisztikai forrásunk időben épp azonos a vándorgyűlés beszámolóival, ugyanakkor mindkettő még a filoxéra (szőlőgyökértétű) Kárpát-medencei megjelenése (1875) előtti állapotokat rögzíti.

Település	Birtokosok száma	Szőlőterület		1873-ban termelt bor		
		□ öles hold	□ öl	fehér	vörös	siller
Balástelke	200	107	170	1600	–	–
Gógány-Váralja	28	73	–	1600	–	–
Hosszúaszó	109	150	–	2000	–	976
Küküllővár	100	118	49	750	10	40
Szász-Csávás	59	72	1191	720	–	80
Szász-Vesszős	123	121	1140	200	–	400
Szőkefalva	40	73	–	100	25	75

A következőkben a kijelölt bizottságok 1872. október 5-én tett terepbejárásairól összeállított jelentések alapján mutatunk be néhány jelentős Küküllő megyei szőlőtelepet, gazdaságot.

A küküllővári uradalom több kerületre oszlott s több település határában terült el, mindösszesen 18 000 holdon. A bizottság által meglátogatott küküllővári birtokrész 2640 kataszteri holdat (kh) tett ki, nagyobb részt szántó, kaszáló és legelő, valamint erdő alkotta. A szőlőterület, bár legkisebb arányú, önmagában véve mégis jelentős nagyságú: 47 kh volt. A bizottsági jelentés – Gamauf Vilmostól – elsősorban a szántóföldi növénytermesztést és az állattartást részletezi, a szőlőről csupán a következő bekezdést találjuk: „Kiszabott időnk csak rövid sétát engedett a nagy terjedelmű szőlőben, melyet nagy szorgalommal iparkodnak a régi elhagyatottságból a mai követelmények színvonalára emelni. A termés jó közepesnek, sőt helylyel közzel dúsnak is mutatkozott, a szőlő édessége (October 5-én) kielégítő volt” (Gamauf 1873: 62).

A többi meglátogatott birtok már kimondottan szőlőtelep volt. A küküllővári uradalmat szemrevételező bizottság Gróf Degenfeld Lajos Kis-Küküllő menti, szászvesszősi szőlőbirtokán folytatta megfigyeléseit. Bár „a kitűzött rövid időnél fogva csak futólagos szemlének” tudták alávetni a 14 holdas szőlőterületet, mégis az összes beszámoló közül a legrészletesebb és legpontosabb ismertetést innen olvashatjuk.¹ A birokon Bedőházi János jószágigazgató kalauzolta a bizottságot s szolgáltatott adatokat a gazdaságról.² A birtokot néhány évvel korábban, 1869-ben Entz Ferenc és Málnay Ignác is meglátogatta Erdély borászatát feltérképező körútján, s a látottakról igen elismerően nyilatkoztak: „Sehol sem láttunk még Erdélyben akkora szőlőtermést, – sehol a karikás mivélés rendszeresebben alkalmazott módját, mely a tőke erejét igazán megkiméli, és ép azért annak termékenységét hosszú időre biztosítja, mint azon 13 holdnyi szőlőben, mely Szászvesszősön Bedőházy János úr által miveltetik” (Entz–Málnay 1870: 82).

1 Talán ez nem véletlen, hiszen a tapasztalatok megfogalmazója, a téma előadója nem más, mint a korszak sokoldalú tudósa, a természettudományi ismeretek elhivatott terjesztője, számos tudományág mellett a magyar néprajz klasszikusa, az akkor ifjú éveiben járó, 37 éves Herman Ottó volt, akinek lakhelyeként a vándorgyűlés résztvevőinek névsorában „Küküllőmegye” szerepel (Gamauf 1873: 104).

2 A vándorgyűlés tagnévsorában id. és ifj. Bedőházi János is szerepel (Gamauf 1873: 102). Id. Bedőházi (1821–1891) volt Degenfeld gróf jószágigazgatója, fiát (1853–1915) pedig elsősorban Bolyai János és Bolyai Farkas első életrajzírójaként tartják számon. A róla írt „emlékezetben” röviden az édesapja jelleme is feltűnik (Szász 1916: 10–11).

A szőlőterület déli fekvésű és viszonylag meredek, 25-30 fok lejtésű, „s lejtősségéhez képest tökéletes vízvezető úthálózattal van bevonva. A csuszamlásra hajlandó, különben kitűnő, ifju harmadkori talaj rögzítése már csak egy kis helyen czölöpösvény, általánosan pedig jól gyepesített földgátok által eszközöltetett” (Gamauf 1873: 63). A 14 hold nagyobb része, azaz több mint 9 hold „rendezett”, okszerű művelésű, szabályos, kb. 1,2 m („négy lábnyi”) sortávú, s fajták szerint elkülönített táblákra osztott terület. „Rendszerül a karikás művelés³ van elfogadva s a mint a bizottság meggyőződött következetesen és okszerűen kerestül vive. Az okszerűség az eredményben van bezonyítva, a menyinyiben terméketlennek állított némely fajok, nevezetesen a bakator töről töre átlag véve 20 gerezdesek, nem ritkán 40, egyes esetekben egészen 61 gerezdes termést mutatnak. E mindenesetre meglepő tünetnek okát abban véli találni a bizottság, hogy a növény természetének, az alkalmazott művelési rendszer által elégtétetett s így oly összhang jött létre, mely a termést nem a véletlentől, hanem egyenesen a műveléstől teszi függővé, korlátozását pedig az elemi csapástól várhatja” (Gamauf 1873: 64). A bizottság elismeréssel nyilatkozott „a Bedőházi János által alkalmazott s töről töre nagy szorgalommal keresztültvitt” művelési- és metszsmódról, amelynek „lényege a következő: a tő a gyümölcs mellett csak három vesszőt hajt; e három vessző közül kettő adja a gyümölcstermő karikát, mely nem egyéb, mint az u. n. Hoibrenk⁴ módszernek rationalis alkalmazása – a harmadik vessző csapra vágva szolgáltatja a következő év karikáját és illetőleg magfáját” (Gamauf 1873: 65, vö: Entz–Málnay 1870: 83). E művelési eljárás, mint egyfajta sablont, mely legfeljebb az egyes szőlőfajták igénye szerint módosul, a bizottság munkaszervezési szempontból is előnyösnek tartotta, mert „a rendelkezésre álló országszerte bizony nem igen intelligens munkaerő empirice s a lehető legnagyobb biztonsággal vezethető be a változhatatlan fogásokba, a melyeket tétovázás nélkül gyorsan alkalmazhat” (Gamauf 1873: 65). A beszámoló röviden a többi szőlőbeli munkát is vázolja: „A kötés kizárólagosan áztatott szalmával történik, olcsósága mellett gyorsan foly és a mi a legfőbb igen jól tart s könnyen lebontható. A zöld- és őszi metszést kizárólagosan betanított lányok, a háromszori kapálást az egyenesen e célra letelepített és begyakorlott cigányok végzik” (Gamauf 1873: 65, vö: Entz–Málnay 1870: 83–84). A birtok „rationalis berendezése” 1864-ben indult, s mint forrásunk alapján fentebb már említettük, a vándorgyűlés időpontjában még nem a teljes 14 holdnyi területet fedte le, ám a folytatás szándékát jelzi, hogy „a telepnek a régi rendszer vagy inkább rendszertelenség” állapotában lévő részére kiirtás és újratelepítés („uj bállítás”) várt (Gamauf 1873: 64, 66). A jelentés értékes része a már okszerűen művelt terület fajtaállományának pontos számbavétele. A 45 fajta nem vegyes ültetvényben, hanem elkülönített táblákban díszlett. A fajtalistát az alábbiakban a jegyzőkönyv eredetijéből közöljük (Gamauf 1873: 66).

3 Erdélyi karikás: szálvesszős combművelési mód Erdélyben, vizsgált területünkön is általános és szinte kizárólagos volt a 19. században (vö: Csávossy 2002a: 45–47).

4 Hooibrenk metszés vagy hooibrenkolás: Daniel Hooibrenk holland születésű (1813), majd Franciaországban és Ausztriában munkálkodó kertészeti szakember által kidolgozott és alkalmazott szálvesszős szőlőművelési rendszer, melyhez hasonló a Dunántúlon és Erdélyben a 19. sz. közepén jelent meg (vö: Csoma 1994–95: 158). A kertészeti, szőlészeti és borászati szakirodalom nemzetközi eredményeinek magyarországi gyors átültetésére – ami a modernizálási törekvések egyik eszköze volt – jó példa, hogy munkái 1862-ben magyarra fordítva is megjelentek, a neve által jelzett művelési módról pedig a korabeli gazdasági szakirodalom több helyütt is tudósított (vö: Csoma 1994–95: 416, 103. jegyzetpont).

1. Som	16. Damascusi	31. Bergamotte veres
2. Som hólyagos	17. Genuai	32. Petrezselyem
3. Bakator	18. Vékonyhaju	33. Chassees blanche
4. Traminer	19. Járdovány	34. „ rouge
5. Riesling	20. Király	35. Spanyol malozsa
6. M. Lunel	21. Kövér	36. Malvasier
7. Frontignan	22. Pineau fekete	37. József nádor
8. Croquante	23. „ gris	38. Isabella
9. Kadarka	24. Leányka	39. „ nádor
10. Som fekete	25. Madelaine	40. Juhfark
11. Leányka „	26. Alexandriai	41. Silberweis
12. Boglár „	27. Passatutti	42. Kecskecses fehér
13. Király „	28. Quadrát	43. „ kék
14. Járdovány „	29. Granat	44. Zöld szőlő
15. Ágasfark „	30. Bergamotte fehér	45. Tök szőlő.

A fajtaállomány részletes elemzése túlmutatna tanulmányunk keretein, így itt csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a kimutatás szerint még szép számban jelen vannak a hagyományos, régi fajták, közülük legkiemelkedőbb szerepű a som, mely a furmint erdélyi elnevezése, ugyanakkor már díszlenek a telepen s külföldi szőlők is. Érdekességként említhető az Izabella jelenléte, mely az egyébként a filoxéra elleni védekezés jegyében megjelenő direkt-termő fajták közül már a vész megérkezése előtt jelen volt a magyar borvidékek egy részén.

„Az összbenyomás, a melyet a szőlőtelep a bizottságra gyakorolt a legkitünőbb volt, mert minden lépten nyomon az ügybuzgóság, értelem, rendszeretet, okszerűség és szorgalom jelei mutatkoztak...” (Gamauf 1873: 66).

Egy másik bizottság a Kis-Küküllő partján fekvő Szőkefalván és a Küküllőközi dombságon lévő Balázstelkén szemlézett. Máthé Károly beszámolója szerint először „Paget János úr szőkefalvi Telek nevű meglepően szép déli fekvésű szőlőjébe” érkeztek (Gamauf 1873: 67). A születésileg angol, majd Wesselényi Polixéniával kötött házassága révén magyarrá lett, s Erdélyben letelepedett, végzettsége alapján orvos, ám munkálkodása szerint mezőgazdász és író férfiú az erdélyi gazdálkodási viszonyok megújításának és jobbításának egyik fő szószólója, élharcosa, Az Erdélyi Gazdasági Egylet alapító tagja volt. Entz Ferenc és Málnay Ignác már 1869-ben igen elismerően és részletezően szól Paget szőkefalvi ültetvényéről (Entz–Málnay 1870: 84–88). „Ha az ember Paget János úr birtokain megfordul, mozog tulajdonkép azon legradicalisabb központok egyikén, melyekből a mai erdélyi szőlészet és borászat gyökeres reformja kiindult. Paget János úr volt az első, kibén részint saját, részint mások kezdeményezései folytán azon meggyőződés vert gyökeret, hogy Erdélyre a szőlészet és borászat terén nagy jövőndő vár; magindita tehát mindent, mit ész és pénz [...] mozgásba hozhat, miszerint új hazájának jövőndőjét előkészítse. Vezéreltetve ama kedvező tapasztalások által, melyek szerint Erdély külviszonyai alatt már régiebb szőlőfajai a kezelés minden primitivitásának dacára is jeles borokat szolgáltatnak, – jártas a külföld főbb borvidékein szintugy, mint saját új hazájában...” (Entz–Málnay 1870: 84.) Paget mezőgazdasági gépeket hozatott Angliából, új művelési rendet és külföldi szőlő-, gyümölcsfajtákat próbált ki, illetve honosított meg birtokán (Csávossy 2002b: 83–84). A vándorgyűlés kiküldött bizottsága – a talajösszetétel leírásán túl – éppen efféle dolgokat emelt ki értékelésében. A telep valóban a korszerű szőlőgazdaság példája volt: járható szekérutak és vízvezető csatornák tagolták, az új telepítések előtt a talajt 3 láb mélyen (kb. 90 cm) megforgatták, s az Erdélyben ekkor szinte kizárólagosnak mondható karós támrendszerű karikás műveléssel szemben Paget a birtokán a csemege- és borszőlőfajták számára oszlopos, dupla vashuzalos kordonrendszert alakított ki. A hagyományos fajtaösszetétel mellett újként, né-

hány éves telepítésekben kapott helyet a vörös bort adó Verdot, Merlot, Malbec, Cabernet sauvignon és Cabernet franc, a fehérek közül pedig a Semillon (Gamauf 1873: 67–68). Szőkefalvi, ezen kívül az aranyosgyéresi és a mezőnagycsányi birtokrészekben termelt borai több nemzetközi kiállításon is igen jelentős elismeréseket kaptak (Csávossy 2002b: 85). A vándorgyűlés bizottságának összefoglaló értékelése a gazdaságról ekképp került a jegyzőkönyvbe: „Paget János úr szőlőjét a bizottmány kiválólág a külföldi fajok megválasztására, a vidék szőlőtulajdonosainak mintaként ajánlhatónak véleményezi, hol az illetőknek bő alkalom kínálkozik azok közül azokat szemelni ki saját termelésükre, melyek viszonyainak leginkább megfelelnek” (Gamauf 1873: 67).

Balázstelkén két birtokot, gróf Haller Jenő valamint Gerendi István urak szőlőit látogatta meg a bizottság. Haller gróf telepe már „sajátságos állásánál fogva meglepi a szemlélőt; az egész 4 holdra terjedő hosszú halom, egy lassan emelkedő török buzával vetett földterület közepén fekszik oly hirtelen és magosan kiemelkedve, hogy a déli oldalon e festői halmocskát csak is kemény tölgyfaoszlopokhoz szegezett deszkafallal lehet a leomlástól megóvni, melyet a tulajdonos gróf ur eléggé biztosított is. A halom ormóján egy út megyen végig, mely e szép kis telepet déli és északi részre osztja; a déli oldal nyugoti részén van ültetve egy tábla rajnai riesling, középen croquant muskotály, keleti végén alexandriai muskotály. Ha oly különös fekvése nem lenne ezen helynek, megbotránkoznék a szemlélő, hogy a magasan emelkedő déli oldal által csaknem hiányolt északi rész is szőlővel van beültetve; a keletről ráhajló hosszú völgyön a délelőtti nap beleütöközik ezen kis halomba, a déli napsugarakat pedig az észak felől emelkedő szép szőlőhegyek törik vissza rá, s így az oda ültetett piros traminer és szürke barát, a gazdag talajon kellőleg megérnek...” (Gamauf 1873: 69). Az így jellemzett terület kísérleti telepnek számított, mert a grófnak egy másik szőlőhegyen még volt egy 9 és egy 7 hold nagyságú vegyes, rendezetlen, „alig számba vehető csekély terméssel” bíró régi szőlője, melyek átalakítását ugyancsak megkezdte már (Gamauf 1873: 69).

Ugyanitt, a Bogyes nevű hegyen Gerendi István szőlőit mustrálta még a küldöttség. Neki egyrészt volt egy 21 holdat kitevő, vegyes, közepes termést hozó, régi, de vízvezető utakkal ellátott szőlőterülete. A bizottság igazi elismerését azonban Gerendi 29 holdas, két éve teljesen újonnan, egy bokros-tövises területet kiírtva létrehozott, alexandriai és croquant muskotályokkal, rajnai rizlinggel és leánykával telepített ültetvénye váltotta ki. „Ezen telepnek, ha a tulajdonos úr a nehézségeket letudja győzni, méltán nagy jövőndő jósolható” – olvashatjuk a jelentés zárómondatában (Gamauf 1873: 70). A birtok és a szőlő fennmaradásáról és meglétéről tanúskodik bő két évtized múltán az 1895. évi mezőgazdasági statisztika Gazdacímtár kötete, ahol Balázstelke településnél szerepel Gerendi István földbirtokos mint 753 kh hold tulajdonosa, amiből 41 holdat tett ki a szőlő (Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal 1897b: 484–485). Balázstelke határában ekkor mindösszesen 4 424 kh területet műveltek, Gerendi tehát ennek jó egyhatodát, a település 109 kh „beültetett” és 16 kh „parlag vagy kiírtott” (összesen 125 kh) szőlőinek pedig csaknem egyharmadát birtokolta (Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal 1897a: 642).

Gál Domokos beszámolója egy másik öttagú bizottság meglátásait foglalja össze. A ki-küldöttek a Nagy-Küküllő völgyi Hosszúaszón báró Szentkereszty György (1840–1898) 8 hold kiterjedésű, 1869–70-ben plántált, tehát teljesen friss telepítésű ültetvényét szemrevételezték. E körülmények folytán a leírás a szőlőtelep létesítésének elveit és a megvalósítás folyamatát tartalmazza, terméseredményről és a borok minőségéről – termőre még nem igazán fordulván a tőkék – nem kaphattunk híradást. A szőlőtelep kialakításának minden lépésében a tudatos, okszerű és korszerű gazdálkodás célját és módját érhetjük tetten. A talaj kb. 90 cm mély megforgatása, a rigolírozás, amit még Paget birtokán említett forrásunk, a szőlészeti szakirodalomban már a 19. század derekától erősen javallott eljárás volt,

alkalmazása azonban – a magas napszámából adódó költségvonzata miatt – még az 1870-es évek elején is országosan csak a tehetősebb polgári-úri szőlőkben vált gyakorlattá (Égető 2001: 551). A Kis-Küküllő vidékéről Keleti Károly már ezekből az évekből jelzi meglétét (Keleti 1875: 87). Szentkereszty báró telepítéseinél olvashatjuk: „A rigolozás 3' mélyen történt, ennek tulajdonítható, hogy a szőlőtőkék ezen kevés idő alatt oly szép fejlettségi haladást mutattak...” (Gamauf 1873: 71).

Az okszerűség jegyében történt a fajták szerint elkülönülő telepítés. A terület túlnyomó, mintegy háromnegyedet kitevő részébe rizling került, mellette másfél hold oportó és fél hold „asztali szőlő” (csemegezőlő) lett elplántálva, bő 1 méteres sor- és tőtávolsággal. Ez utóbbi mértékről némi kritikával nyilatkozott a bizottság: „A tőkék ezen egymástól távolsága nincs kellő arányban a hegy meredekségéhez képest, mi egyrészt a földdeli gazdálkodásra; de másrészt főképp a bor jóságára és zamatjára igen káros behatású, mert a szőlőfürt megfosztatván a kellő árnyéktól, nem fejlődhetik avval a folytonos lassu előmenetellel, mely a szőlő valódi .zamatjának alkotója, hanem kényszerítették rohamos fejlődésre” (Gamauf 1873: 71).

A hagyományos talajművelési eszközöket látva, a bizottság javaslatot fogalmazott meg egy újításra, nevezetesen az első, azaz mélyebb kapáláshoz az ún. francia kétágú kapa alkalmazását ajánlotta. Az utak és vízvezető csatornák kialakítása – mint az néhány fentebbi utalásból is kitűnt – az egyik legfontosabb kérdésnek bizonyult a vizsgált területen. Szentkereszty szőlőtelepét ilyen szempontból is mintaként tekintve, ennek viszonylag részletes leírását adja, sőt „tökéletes térrajzát” is közli a jegyzőkönyv. Idézzük hát a következőkben e fontos témakör néhány részletét! „Most áttérünk a szőlőkertnek egy igen nevezetes részére t. i. annak utjai és vízvezető csatornáira. Ezek képezik a mi erdélyi szőlőtelepeink azon részét, melyre legkevesebb gondot fordítanak gazdáink, s melynek következése aztán az, hogy hosszú éveken át tett fáradságaik eredményét, egy nagy zápor által képzett rohano víz ereje pár percz alatt semmivé teszi. Itt ez utakra és csatornákra oly gond és ügyesség van fordítva, milyet vajmi kevés s talán – fájdalom – ritka szőlőhegyben találunk. [...] Ezek ügyes alkalmazásának tulajdonítható, hogy azon borzasztó magas, majdnem 50 fok meredek hegyre nem csak gyalog, de szekérrel is minden fáradság nélkül fel lehet menni; mi mind a gazdára nézve fölötté nagy kényelem, mind pedig szüretkor a leszedett szőlőfürtök leszállítását, télen pedig a trágya felhordását oly könnyűvé teszi, milyennel szőlőhegyeink ritkájánál dicsekedhetünk. De második és legfőbb eredménye az utaknak az, hogy egyszer smind vízvezetőül is szolgálnak, a fordulásoknál levő elvezető csatornák által. Ennek czélszerűsége látszik is az egész szőlőtelepen, mert daczára annak, hogy oly meredek és homok tartalmu a talaj, a vízmosásnak még nyoma sem találtatik” (Gamauf 1873: 72). Az idézetben az elsődleges mondanivalón túl egyéb figyelemre méltó utalásokra is bukkanhatunk, mégpedig arra, hogy a szüretkor leszedett szőlő feldolgozása nem a szőlőhegyen, hanem – onnan elszállítva – a településen zajlott, valamint hogy a modern művelés velejárója volt a szőlők trágyázása is. A feldolgozó eszközök közül a bizottság megtekinthette végül a gazda igen hatékonynak mondott vassajtóját, amit Oberth Károly medgyesi szász gépész-től vásárolt. A látogatás tapasztalatai nyomán Szentkereszty Györgyöt a bizottság az egyik legkitűnőbb, szorgalmas és fáradhatatlan fiatal (ekkor 32 éves) gazdaként, birtokát pedig az egyik legszebb erdélyi szőlőtelepként minősítette. A vándorgyűlés időpontjához képest hat esztendővel később szőlészeti-borászati szakkönyvet ad ki (Csávossy 2002b: 88–90).

E bizottság jelentésének végén még két figyelemre méltó gondolat kap helyet. Itt méltatják Fekete Pál szőlészeti és borászati vándortanár munkáját és annak hatását: „...fáradhatatlan szorgalma által mindenütt, hol csak megjelenik, igyekszik a szőlészet iránti előszertet szikráját feléleszteni, lelkesítő buzdítása által istápolni s alapos szakismertetéseivel

azt minél nagyobb lánggá gyulasztani; az ő fáradhatatlan szorgalma, lelkesítő buzdítása és alapos szakismeretének köszönhetően, hogy e megyében a szőlészet oly szép lendületet nyert ez újabb időben” (Gamauf 1873: 73). Végül itt olvashatunk – az előző gondolatok ellenpólusaként – a „paraszt szőlők” állapotáról: „...épen Küküllőmegyében, mely hivatva volna szerencsés talaja, kedvező éghajlata által hazánkban, borászat tekintetében, vezérszerepet vinni, a szőlőmivelés oly annyira el van hanyagolva, hogy nem tudjuk a magas kormánynak és a gazdasági egyesületnek eléggé figyelmébe ajánlani” (Gamauf 1873: 73).

A Kis-Küküllő völgyi Szászcsávás, valamint Gógánváralja szőlőtelepeiről szól az utolsó bizottsági beszámoló Májai Istvántól. Szászcsáváson H. Gál János 1845-ben telepített, „4 holdnyi jól berendezett” birtokát szemrevételezték, amely „Erdély e vidékén [...] volt legelsőbben beállítva, mint fajszerint rendezett szőlő”. A hagyományos hazai fajták közül a „kövér, som és vékonyhaju”, a „külföldi fajok” sorából pedig az „oportó, riesling, traminer, pineau gris” díszlettek Gál János területén. Ugyancsak Szászcsáváson Kinizsi Pál és István csaknem 4 holdas birtokát látogatták meg a küldöttek, ahol szintén hazai és külföldi fajtákat tanulmányozhattak. Kiemelik itt továbbá a borok minőségét: „Elismerő dicsérettel emlékezik meg a bizottság arról, hogy Kinizsi Pál tagtársnál abban a kedves meglepetésben részesült, hogy a hegyben bemutatott szőlőfajokból igen jól conservált, finom borokat élvezett; a kitűnő zamatu som, leányka, kövér és bakator borok élénken emlékeztették a vendéget arra, hogy küküllőmenti szőlőbirtokos házában van” (Gamauf 1873: 74).

Gógánváralján Bornemisza József⁵, Pásztai Lőrincz és Gál József⁶ „21 holdnyi igen szépen és czélszerűen berendezett” szőlőjét szemlélte a bizottság. „Ez az ültetvény alig 3–4 éves, s már igen szépen ki van fejlődve s korához képest meglehetősen termést hozott.” A hagyományos fajták és boraik – közülük legfőképpen a som – kiemelkedő szerepére is felhívja a figyelmet a bizottság: „... a küküllőmenti som s más nemes borok versenyezni fognak Magyarország legelső boraival”. Itt sem marad el Fekete Pál szőlészeti vándortanár munkájának elismerése, akinek „örömmel fedezte fel a bizottság vizsgáló útjában csaknem mindenféle [...] keze és intézkedése nyomait, – sok ily szorgalmas és kitartó s ekkora talentummal bíró szőlészt kívánunk hazánkban”. Végül a bíráló hangja is megjelenik a beszámolóban. Mind Szászcsáváson, mind pedig Gógánváralján a „szépen és jól művelt táblák” mellett „gyengén művelt darabok” vagy éppen vízvezetők hiányában kikopott szőlők is láthatók voltak (Gamauf 1873: 75–76).

A vizsgált vándorgyűlési jegyzőkönyvben foglalt szőlőtelep-látogatások értékelő-kritikai leírásai olyan esettanulmányok, amelyek a történelmi Magyarország részét képező Erdély egyik legjelentősebb borvidékének filoxéra előtti állapotrajzához szolgáltatók adalékokat. A 19. századi szőlő- és borkultúra elemzői gyakran a filoxeravészt követő rekonstrukció kapcsán részletezik az ágazat megújulásának folyamatát, s talán kevesebb figyelemben részesül a gyökértetű kártételét megelőző korszak modernizációs törekvéseinek bemutatása. Pedig mint példánkban is leszűrhető, a mezőgazdaság fejlesztésére már ekkor egyletek szerveződtek, a vándorgyűlések rendszere a személyes találkozást, tapasztalatszerzést és -cserét biztosította, ugyanakkor a vidéket járó vándortanár szakemberek

5 Báró Bornemisza József 12 holdas új ültetvényéről Entz és Málnay jelentése is megemlékezik, kiemelve Fekete Pál segédkezését a meredek oldal betelepítésénél a vízvezető utak kialakításában. A leírás elismerően szól továbbá a fajták szerint kialakított táblákról. (Entz–Málnay 1870: 94–95.)

6 Bő két évtized múltán az 1895. évi gazdacímterben id. és ifj. Gál József földbirtokosok nevét megtaláljuk, tulajdonukban Gógán-Váralján 673 kh művelt terület, ebből 21 kh szőlő volt (Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal 1897b: 486–487). A település határa ekkor 2 042 kh, ebből beültetett szőlő 82 kh, parlag vagy kiirtott pedig csupán 1 kh (Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal 1897a: 638).

is segítették a megújodást, melynek megvalósításába – a szükséges anyagi befektetések okán – elsősorban a tehetősebb földbirtokos réteg tudott hatékonyan bekapcsolódni és példát mutatni. Annak is leginkább a modernizációra fogékony ifjabb nemzedéke.

Írásunkat – a tárgyalt 1870-es évek elejéhez képest – egy rövid előre pillantással, vagyis az 1895. évi községsoros statisztikai adatfelvétel tanulságaival zárjuk. Ekkor már javában pusztított a filoxéra, illetve folyamatban volt a szőlőrekonstrukció. A fentebb közölt táblázatban látható 1873. évi szőlőterület-nagyságot összevetve az 1895. évvel (Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal 1897a: 638, 642), gyakorlatilag azonosságot láthatunk, amiből a védekezés és felújítás sikerére következtetünk.

SZAKIRODALOM

BENKŐ Samu

1998 Az erdélyi magyar gazdasági egyesület nagy korszaka és Szász Pál szervező talentuma. In: Rác István – Kovács Ágnes (szerk.): *Szabó István emlékkönyv*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 337–353.

CSÁVOSSY György

2002a *Jó boroknak szép hazája, Erdély. Hagyományok, hungarikumok az erdélyi borkultúrában*. Mezőgazda Kiadó, Budapest.

2002b Az erdélyi szőlőművelés és borgazdaság úttörői. *Korunk* XIII. (12) 78–90.

CSOMA Zsigmond

1994–1995 *Szőlészeti, borászati hagyományok, a megújulás és a közösség kötelékében*. (Kapcsolatok, hatások, konfliktusok Dunántúl és Európa között a 17. század végétől a 20. század elejéig.) Centrál-Európa Alapítvány – KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen–Budapest.

DEMETER Béla

2004 Adatok az EMGE történetéhez. In: Farkas Zoltán (szerk.): *Adalékok az EGE – EMGE – RMGE 150 éves történetéhez 1844–1994*. Erdélyi Gazda Kiadó, Kolozsvár, 14–23.

ENTZ Ferencz – MÁLNAY Ignác

1870 *A szőlészet és borászat Erdélyben*. Vác.

ÉGETŐ Melinda

2001 Szőlőművelés és borászat. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 527–595.

FARKAS Zoltán

2004 EGE – EMGE – RMGE. In: Uő (szerk.): *Adalékok az EGE – EMGE – RMGE 150 éves történetéhez 1844–1994*. Erdélyi Gazda Kiadó, Kolozsvár, 5–13.

GAMAUF Vilmos (összeáll.)

1873 *Az erdélyi gazdák 1872-ik évi october 3. 4. 5. és 6-án Dicső-Szent-Mártonban tartott második vándorgyűlésének jegyzőkönyve*. Erdélyi Gazdasági Egyesület, Kolozsvár.

KELETI Károly (szerk.)

1875 *Magyarország szőlészeti statistikája 1860–1873*. Athenaeum, Budapest.

MÓD László – SIMON András

2014 A Kárpát-medence borvidékei. In: Uők (szerk.): *Hajdanvolt szüretetek, zsendülő gerzdek. Szőlészeti-borászati hagyományok a Kárpát-medencében (1875–1920)* Szülőföld Könyvkiadó, Szombathely, 23–160.

NAGY Endre, Dr.

2004 Gróf Mikó Imre, a gazda. In: Farkas Zoltán (szerk.): *Adalékok az EGE – EMGE – RMGE 150 éves történetéhez 1844–1994*. Erdélyi Gazda Kiadó, Kolozsvár, 24–27.

ORSZÁGOS MAGYAR KIR. STATISZTIKAI HIVATAL

1897a *A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája 1*. Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest.

1897b *Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája 2. Gazdacímtár*. Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest.

SZÁSZ Károly

1916 *Bedőházy János emlékezete*. Benkő László kollegiumi könyvnyomdája, Maros-Vásárhelyen.

WENZEL Gusztáv

1887 *Magyarország mezőgazdaságának története*. M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest.

CULTURI DE VIȚĂ DE VIE ÎN VALEA TÂRNAVELOR LA ÎNCEPUTUL ANILOR 1870

În a doua parte a secolului al XIX-lea cel mai important obiectiv al Societății Agrare Ardelene, o societate grupând mai ales reprezentanții aristocrației latifundiare din Ardeal, a fost modernizarea agriculturii în această regiune. În studiul nostru prezentăm activitatea referitoare la viticultură și oenologie a celei de-a doua adunări regionale a societății, adunare organizată în octombrie 1872 la Târnăveni, și focusăm mai ales pe prezentarea și interpretarea consecințelor vizitării gospodăriilor de pe Valea Târnavelor. Sursa lucrării o constituie procesul verbal al adunării, care a apărut și sub formă de volum. Au fost 4 comisii care au inspectat 9 vii din hotarul a 7 așezări. În perioada respectivă această regiune fusese cea mai mare regiune viticolă din Ardeal, prezentând totodată cel mai dinamic proces de dezvoltare. Din rapoarte reiese faptul că o cultură viabilă se cunoaște după plantațiile de soi pur, respectiv coexistența practicilor tradiționale și cele moderne. Studiul de caz reflectă foarte bine faptul că modernizarea conștientă și organizată a viticulturii și oenologiei a pornit din prima parte a secolului, apoi s-a împlinit la sfârșit de secol, prin reconstrucția de vii de după filoxeră.

VINEYARDS OF THE TÂRNAVA VALLEY AT THE BEGINNING OF THE 1870S

In the second part of the 19th century the main objective of the Transylvanian Society of Agriculture, a society of mainly the representatives of Transylvanian landowner aristocracy, was the modernization of agriculture in this region. Our paper presents the activity on viticulture and winemaking of the second regional meeting of the society, held in October 1872 at Târnăveni, with a special accent on the conclusions of visiting the vineyards of the Târnavă Valley. Our source was the report of the regional meeting, which was published as well. 4 committees visited 9 vineyards of 7 settlements. At that time this region was the largest viticulture region of Transylvania with the most dynamic evolution. The report shows how viable vine-growing means pure variety vineyards and the coexistence of traditional and modern technology. Our case study reflects quite well how the conscious and organized modernization of viticulture and wine-making started at the beginning of the century, then it was fulfilled at the end of the century with the reconstruction of the vineyards after the phylloxera.